

nordisk psykologi

*Alternativ
hermeneutik*

2-1977

OM SUBJEKTIVISMEN I HERMENEUTIKEN

Tore Nordenstam

Filosofisk Institut, Universitetet i Bergen

Författaren föreslår "en historisk omväg" via Diltheys vetenskapsteori för att bekämpa subjektivismen och teorilösheten i den humanistiska psykologin.

Jan Bärmark och Nikolaj-Klaus von Kreitor har i några nyutkomna artiklar kritiserat den humanistiska psykologin och sociologin som har fått en viss utbredning under de senaste decennierna (Bärmark, 1975, Kreitor 1975a och 1975b). Kritiken riktar sig bland annat mot inslagen av "subjektivism" och "idealism" i dessa forskningstraditioner. "Den humanistiska psykologins samhällsfilosofi är individualistisk, idealistisk och a-historisk" skriver Bärmark (s. 36), och Kreitor varnar på ett liknande sätt för "subjektivism" och "idealism" (1975a, s. 171). Båda författarna pekar också på den humanistiska psykologins teorilöshet och bristande vetenskapsteoretiska reflektion över de egna förehavandena (Bärmark, 1975, s. 44, Kreitor, 1975a, s. 171). De som drabbas av kritiken är till exempel Abraham Maslow och medlemmarna av den svenska IMFO-gruppen (Arne Trankell, Per-Johan Ödman, Charles Westin). (Jämför också kritiken av IMFO-gruppens arbeten i Kallós & Lundgren, 1974.)

Både Bärmark och Kreitor bidrar på ett konstruktivt sätt till att artikulera de förstående vetenskapernas vetenskapsteoretiska förutsättningar. Bärmark skisserar hur den förstående psykologins forskningsparadigm kan systematiseras, och Kreitor ställer upp två olika konceptioner av hermeneutik mot varandra. Wilhelm Dilthey (1833–1911) framställs som en av företrädarna för en "metodologisk konception" av hermeneutiken tillsammans med sin samtida W. Windelband och senare forskare som Max Weber och Arne Trankell. Mot denna uppfattning av hermeneutiken ställer Kreitor en "sociologisk konception", representerad av exempelvis Lukacs, C.W. Mills och Frankfurterskolan (Jürgen

Habermas och andra). Dilthey är en i Sverige föga läst filosof. I den mån man känner till hans skrifter, är det gärna genom förmedling av andra filosofer, till exempel genom den kritik som Horkheimer, Gadamer och Habermas har riktat mot honom.

Det är emellertid en ensidig bild som man får av Diltheys vetenskapsfilosofi, om man håller sig till framställningarna hos dessa kritiker. Heidegger, Gadamer och Habermas bedömer Dilthey i ljuset av sina egna forskningsprogram, som endast delvis sammanfaller med Diltheys forskningsprogram. Det innebär att de koncentrerar sig på vissa aspekter på Diltheys vetenskapsteori och förbigår andra med tystnad. Kritiken blir därmed mindre träffande än den skulle ha kunnat bli med andra utgångspunkter, som några färskare framställningar av Diltheys vetenskapsfilosofi visar (Johach, 1974; Makkreel, 1975; Zöckler, 1975).

Diltheys vetenskapsteoretiska position är en genomförd dialektisk position, som tar vara på väsentliga inslag i det som Kreitor kallar för den metodologiska och den sociologiska konceptionen av hermeneutik. Som jag skall försöka visa nu, finner man ansatser till en mera övergripande position hos Dilthey, om man går tillbaka till hans egna skrifter och inte håller sig till de förkortade versionerna hos hans efterföljare.

Metodologisk och sociologisk hermeneutik

Kreitor ställer upp två uppfattningar om hermeneutik mot varandra. Den metodologiska uppfattningen sägs lägga vikten vid förståelse som metod, och detta slags hermeneutiker avgränsar sig mot positivismen genom att bestämma humanvetenskaperna som förstående vetenskaper till skillnad från de kausalförklarande naturvetenskaperna. De metodologiska hermeneutikerna undersöker "interna medvetandetillstånd". De bedriver "intuitiv hermeneutik". De uppfattar hermeneutiken och de förstående vetenskaperna som "idiografiska", det vill säga att målet för vetenskapandet är att beskriva och analysera enskilda händelser men inte att komma fram till allmängiltiga lagsatser. De arbetar med "dialog med deltagande", och ser nytta med sin verksamhet som ett bidrag till ökad förståelse i kulturella sammanhang.

Den sociologiska uppfattningen sägs lägga vikten vid skillnaden i undersökningsobjektet. Den positivistiska psykologin, till exempel, undersöker yttre beteende, medan den humanistiska psykologin också försöker förstå människans inre, hennes medvetande. Detta slags hermeneutiker undersöker "sociala relationer". De bedriver "empirisk

hermeneutik" och "kritisk vetenskap". De uppfattar hermeneutiken och de förstående vetenskaperna som "nomotetiska" och "idiografiska", dvs. de lägger vikt både vid att analysera enskilda händelser och att försöka komma fram till allmänna lagsatser. De försöker kartlägga "de i samhället verkande lagbundenheterna" och bedriver inte en ensidig förstående verksamhet utan försöker också förklara sociala fenomen och skeenden. De vinner sina erfarenheter genom "praxis" snarare än genom "dialog", och ser nyttan med sin verksamhet i "frigörande praxis". (Se Kreitor 1975a, särskilt s. 163 och 171.)

Dessa två konceptioner bör väl uppfattas som idealtyper, som man kan använda som hjälpmedel för att karakterisera olika hermeneutiska forskare. Kreitor förankrar idealtyperna i verkligheten och föreslår att så olikartade forskare som Dilthey, Windelband och Trankell är metodologiskt inriktade hermeneutiker, till skillnad från Frankfurterskolan, till exempel, som är sociologiskt inriktad. Inte minst när det gäller en diskussion om olika slags psykologi, verkar det mindre lyckat att på detta sätt bunta samman Dilthey och Windelband. I positivismdebatten i slutet av 1800-talet intog Dilthey och Windelband diametralt motsatta åsikter om psykologins natur. I sitt första stora vetenskapsteoretiska arbete, "Einleitung in die Geisteswissenschaften" (1883), pläderade Dilthey för att en *beskrivande psykologi* måste spela en central roll i humanvetenskaperna. Den sociala verkligheten består av psykofysiska livsenheter, som det är psykologins och antropologins uppgift att studera (Gesammelte Schriften, I, s. 29). Den beskrivande psykologin kan emellertid bara kartlägga vissa aspekter på det som försiggår i individerna. Den beskrivande psykologin måste därför utvecklas i ständigt samspel med de andra humanvetenskaperna, inte minst historien. Den beskrivande psykologin levererar även det material som den *förklarande psykologin* behöver för att kunna verifiera sina hypoteser (a.a., s. 32). Windelband attackerade Diltheys idéer om en förstående psykologi i en föreläsning med titeln "Geschichte und Naturwissenschaft" (1894) där han pläderade för en naturvetenskaplig konception av psykologin. Året därefter kom en liknande kritik från en av de ledande experimentalpsykologerna, Hermann Ebbinghaus. Dilthey svarade i sin tur på kritiken i uppsatsen "Beiträge zum Studium der Individualität" (nu i Ges. Schriften, V).

För en närmare analys av Diltheys åsikter om förstående psykologi och dess förhållande till förklarande psykologi hänvisar jag till Makkreels (1975) och Johachs (1974) arbeten.

Humanvetenskap och naturvetenskap

Diltheys och Windelbands åsikter om psykologins natur gick alltså starkt isär. Detsamma gäller för många andra inslag i deras vetenskapsteorier, till exempel i synen på skillnaderna mellan humanvetenskaperna och naturvetenskaperna. Naturvetenskapernas snabba utveckling under 1800-talet och möjligheterna att teknologiskt tillämpa dem i industrin ledde till en legitimitetskris för humanvetenskaperna. Det gällde – då som nu – att artikulera humanvetenskapernas egenart och att urskilja deras speciella samhällseliga funktion.

Överhuvud taget verkar det som Kreitor kallar för den metodologiska konceptionen att ligga närmare Windelbands vetenskapsteori än Diltheys. Det var Windelband som införde distinktionen mellan ideografiska och nomotetiska vetenskaper och föreslog att humanvetenskaperna är ideografiska till skillnad från de nomotetiska naturvetenskaperna. Men som Dilthey mycket riktigt påpekade, håller inte det. Sådana naturvetenskaper som biologi och astronomi är ideografiska i sina beskrivningar och klassifikationer; och om Windelband skulle vara konsistent, borde sådana vetenskaper som ekonomi, språkvetenskap och estetik räknas till naturvetenskaperna (Ges.Schriften, V.s.257). Om man tog Windelband på allvar, skulle man behöva dela in alla humanvetenskaper, inklusive psykologin, i en idiografisk del och en nomotetisk del. Men en sådan uppdelning skulle medföra en risk för att man förlorade blicken för sammanhanget mellan de ideografiska och de nomotetiska momenten i humanvetenskaperna. Dilthey hävdade att de historiska och de systematiska humanvetenskaperna kompletterar varandra. Historiska data blir meningsfulla först när de ses inom ramen för regelbundenheter: ”Det som är mest utmärkande för de systematiska humanvetenskaperna är att de betraktar det individuella i samband med allmänna teorier” (Ges.Schriften, V, s. 258; jfr Makkreel 1975, s. 220).

En formell, metodologisk distinktion mellan naturvetenskaperna och humanvetenskaperna av det slag som Windelband föreslog håller inte. Skillnaden kan inte heller ligga enbart i undersökningsområdena. ”Ty det är klart att humanvetenskaperna och naturvetenskaperna inte logiskt korrekt kan skiljas som två klasser genom att de bildar två faktakretsar. Fysiologin behandlar ju en sida av människan, och den är en naturvetenskap”, heter det i Diltheys andra stora vetenskapsteoretiska översiktsarbete ”Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften” (1910) (här citerat efter Suhrkamp-upplagan 1970, s. 92).

Skillnaden mellan naturvetenskaperna och humanvetenskaperna är lika mycket av kunskapsteoretiskt som av metodologiskt slag, enligt

Dilthey. Naturvetenskaperna utmärks av att man abstraherar från den mänskliga historisk-sociala verkligheten. Man abstraherar från mänskliga upplevelser, från värde- och målföreställningar o.s.v. Enligt Diltheys teori arbetar naturvetenskaperna med abstraktioner, "hjälpkonstruktioner"; naturvetenskaperna har en rent konstruktivistisk karaktär. (Se Aufbau, kap.I och Nordenstam, 1974). I humanvetenskaperna däremot tematiseras det som naturvetenskaperna abstraheras från. Humanvetenskaperna innebär besinning på den historisk-sociala verkligheten, de är människans besinning över sig själv (Aufbau, s. 94; en liknande formulering finns i ett utkast till fortsättning på "Einleitung in die Geisteswissenschaften", ett ännu inte publicerat manuskript som citeras i Johach, 1974, s. 98).

I mänsklig praxis – det som Dilthey kallar för "livet" – är uttryck och förståelse konstitutiva inslag. Detsamma gäller för humanvetenskaperna, som bearbetar operationer som finns i det territorium som de befattar sig med. De humanvetenskapliga operationerna är grundade i samma sammanhang av upplevelser och förståelse som praxis själv, betonar Dilthey. Lite vagt avgränsar han därför humanvetenskaperna på följande sätt: "En vetenskap hör till humanvetenskaperna endast om dess föremål blir tillgängligt för oss genom det förhållningssätt som är grundat i sammanhanget mellan liv, uttryck och förståelse" (Aufbau, s. 99; jfr Nordenstam, 1974, s. 7).

Självförståelse

När Dilthey karakteriserar humanvetenskaperna som människans besinning över sig själv, innebär det inte att han pläderar för introspektion eller "intuitiv hermeneutik". "Vad människan är erfar hon ju inte genom grubblande över sig själv, inte heller genom psykologiska experiment, utan genom historien", skriver Dilthey på ett ställe (Ges.Schriften, V, s.180); och på ett annat ställe heter det "Människan lär bara känna sig själv genom historien, aldrig genom introspektion" (Ges. Schriften, VII, s.279). (Jämför Zöckler, 1975, s. 77, och Johach, 1974, s. 111 och 113.) Dilthey är djupt skeptisk mot försök att förklara individers handlande med hänvisning till deras motiv: "en individ känner bara sina egna motiv på ett osäkert sätt, och andra har ännu mindre insikt i dem" (Ges.Schriften, VII, s. 259; jfr Makkreel s. 309). Individen styrs både av medvetna motiv och omedvetna drifter, och individens handlande ger uttryck för samhälleliga krafter som han själv inte nödvändigtvis genomskådar. Individen är en "krysspunkt" för organisa-

tioner och system av olika slag (familj, yrkesorganisationer, arbetsgemenskaper, kulturella system, stat, nation, etc.). Självförståelse kan därför bara nås genom historiska och samhällsvetenskapliga analyser (Aufbau, s. 162 i Suhrkamp-upplagan).

Självförståelse uppnår man på samma sätt som förståelse av andra, enligt Dilthey, genom att studera mänskliga handlingar och deras materiella produkter i deras sociala och historiska sammanhang. Han ser därför ingen motsättning mellan historiska och systematiska humanvetenskaper; de kompletterar varandra. "Graden av metodisk säkerhet i förståelsen är avhängig av utvecklandet av allmänna sanningar" (Aufbau, s. 172).

Det är också värt att lägga märke till att Dilthey inte drog någon gräns mellan humaniora och samhällsvetenskaperna. De faller alla in under hans begrepp 'humanvetenskaper' ('Geisteswissenschaften'). Han ger inte vetenskaperna om de kulturella produkterna (dikt, musik, konst etc.) någon privilegierad ställning i sin teori.

Genom att Diltheys insatser i de estetiska disciplinerna betonats särskilt, har hans samhällsvetenskapsteoretiska skrifter kommit i skymundan, som Johach påpekar (1974, s. 5). Enligt Johach skulle det vara berättigat att ställa Diltheys socialpsykologiska och samhällsteoretiska skrifter vid sidan av sådana mera kända författarskap som Durkheim, Tönnies, Simmel och Max Weber.

Teori och praxis

Subjektiviseringen av hermeneutiken kommer snarare med Diltheys efterföljare än hos honom själv. Det är en anledning idag till att gå tillbaka till Diltheys vetenskapsteori. Styrkan i Diltheys vetenskapsteori ligger enligt min mening framför allt i de historiska insikterna. Han såg, som vi har sett, på de historiska och de systematiska humanvetenskaperna som komplementära aktiviteter, och arbetade själv i hela sitt forskarliv på bägge områdena. De systematiska arbetena har genomgående en skissartad prägel. Det är typiskt att han under sin livstid bara publicerade första delen, den historiska delen, av sitt stora arbete om Schleiermacher, Diltheys närmaste föregångare i hermeneutiken. Den andra, systematiska delen utkom först 1966. Likaså publicerade han själv bara första delen av sin "Einleitung in die Geisteswissenschaften"; flera, ännu delvis opublicerade utkast till en systematisk fortsättning finns i den litterära kvarlätenheten. Också Diltheys sista större arbete, "Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften",

förblev ett fragment, där särskilt de historiska aspekterna är utarbetade.

De många utkasterna och oavslutade skisserna försvårar läsningen av Dilthey. Men de ger uttryck för insikter, som gör det mödan värt att befatta sig med dem ännu idag. Det gäller exempelvis den genomförd dialektiska hållningen. Både i sin teori och i sin framställningsform visar Dilthey på hur ömsesidiga betingningsförhållanden spelar en grundläggande roll i den historiskt-sociala verkligheten. Individ och samhälle står i ett sådant växelspel till varandra. De historiska och de systematiska vetenskapernas förhållande till varandra illustrerar samma princip. Detsamma gäller för förhållandet mellan teori och praxis, även där är det fråga om ett dialektiskt förhållande.

Dilthey var en borgerlig tänkare, som sällan befattade sig med den socialistiska traditionen. (Men han har dock skrivit en recension av "Das Kapital".) Av teoretiska grunder kunde han inte acceptera att de ekonomiska förhållandena i sista hand är den bestämmande faktorn i samhället (jfr Aufbau, Suhrkamp-upplagan s.209f.). Men det innebär inte att han abstraherade från materiella betingelser eller den omgivande verkligheten på det sätt som han borde ha gjort om han varit en metodologisk hermeneutiker i Kreitors bemärkelse. Diltheys sociala patos kommer fram till exempel i inledningen till "Einleitung in die Geisteswissenschaften":

"Samhället kan jämföras med ett stort maskinföretag, som hålls igång genom otaliga personers tjänster; den som inom denna helhet är utrustad med sitt speciella yrkes isolerade teknik är, hur förträffligt han än måtte behärska denna teknik, i samma läge som en arbetare, som genom hela livet är sysselsatt på en enda punkt inom detta företag, utan att känna de krafter som sätter det i rörelse, ja utan att ha någon föreställning om de andra delarna av företaget och deras samverkan för helhetens mål. Han är ett samhällets tjänande verktyg, inte dess medvetet gestaltande organ." (Gesammelte Schriften, I, s. 3.)

Dilthey bemödade sig om att göra humanvetenskaperna relevanta för praxis i det tyska rike som han levde i. Det är, som Zöckler påpekar i sin ideologikritiska studie över Dilthey, ett inslag som hans efterföljare i förstående sociologi och den "geistesgeschichtlich" inriktade skolan i filosofi och konstvetenskap eliminerade med hänvisning till behovet av att skilja de tidsbetingade momenten i Diltheys tänkande från de allmängiltiga (Zöckler, 1975, s. 134). Politisk-ekonomiska faktorer tema-

tiseras överhuvud taget inte i Gadamers "Wahrheit und Methode", till exempel.

Förutom Lukacs' grundläggande studie av de ideologiska sammanhang som Dilthey ingick i (i "Die Zerstörung der Vernunft") kan man nu också hänvisa till en detaljerad studie av Diltheys politiska utveckling, framför allt under den första delen av hans liv (Zöckler, 1975, del III: "Versuch einer historisch-materialistischen Dilthey-Interpretation"). Zöckler sammanfattar sin undersökning med att skriva att Dilthey aldrig gav upp de politiska anspråken för sin teori helt och hållet, trots bildningsborgerskapets utslutning från politiken under Bismarck-eran. "Han degenererar inte till en pluralistisk-desintresserad ren iakttagare av nationens öden" (s. 259).

När det gäller synen på teori och praxis verkar det riktigare att räkna Dilthey till de "sociologiska" än till de "metodologiska" hermeneutikerna. Därmed blir också den historiska förbindelsen mellan Dilthey och Frankfurterskolan tydligare. Det är ingen tillfällighet att Jürgen Habermas anknyter till Dilthey när han försöker distansera sig från Gadamers hermeneutikkonception. (Zöckler karakteriserar Habermas' program som ett försök att åstadkomma en syntes mellan Dilthey och Marx; s. 142).

Som ett slags sammanfattning skulle jag vilja påstå generellt att den historiska omvägen via Diltheys vetenskapsteori förefaller fruktbar om man vill bekämpa subjektivismen och teorilösheten i humanvetenskaperna.

SUMMARY

On subjectivism in hermeneutics

The humanistic traditions in psychology and sociology have recently been criticized for being "subjectivistic", "individualistic", and "ahistorical" (Bärmarmark, 1975, von Kreitor, 1975 a, b). Criticism on such lines seems thoroughly justified when directed to contemporary writers like A. Maslow. But it would be a mistake to treat the whole hermeneutic tradition as an undifferentiated whole. The classical writings of Wilhelm Dilthey, for instance, display an acute awareness of the importance of the historical and social setting for the human studies. Dilthey attributed a central role to psychology and hermeneutics in his attempts to construct new foundations for the sciences of man. But he did not conceive of psychology and hermeneutics as enterprises based on introspection or intuition. The subjective tendency in the hermeneutic tradition comes later. The richness of Dilthey's work, which avoids the oneness of many later writers, is one of the reasons for going back to his classical contributions to the philosophy of the human studies.

LITTERATUR

- Bärmark, J.: Världsbild och vetenskapsideal i humanistisk psykologi. *Häften för Kritiska Studier*, 1975, 6, 31-48.
- Dilthey, W.: *Gesammelte Schriften*, I-XVII. Stuttgart och Göttingen 1913-1974.
- Dilthey, W.: *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1970.
- Ebbinghaus, H.: Über erklärende und beschreibende Psychologie. *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie*, 1895, 9, 161-205.
- Gadamer, H.-G.: *Wahrheit und Methode*. (2:a uppl.) Tübingen: J.C.B. Mohr, 1965.
- Habermas, J.: Diltheys Theorie des Ausdrucksverstehens: Ich-Identität und sprachliche Kommunikation, i *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1968, 178-203.
- Johach, H.: *Handeln der Mensch und objektiver Geist. Zur Theorie der Geistes- und Sozialwissenschaften bei Wilhelm Dilthey*. Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain, 1974.
- Kallós, D. & Lundgren, U.P.: Att förstå eller att inte förstå — är det frågan? *Forskning om utbildning*, 1974, 2, 17-27.
- Kreitor, N.-K. von: (a) I skärningspunkten mellan humanistisk sociologi och psykologi. *Nordisk Psykologi*, 1975, 3, 161-173.
- Kreitor, N.-K. von: (b) Humanistisk psykologi som Geisteswissenschaft. *Häften för Kritiska Studier*, 1975, 6, 49-66.
- Lukacs, G.: *Die Zerstörung der Vernunft*, Bd. I-III. Sammlung Luchterhand, 1960.
- Makkreel, R.A.: *Dilthey. Philosopher of the Human Studies*. Princeton: Princeton University Press, 1975.
- Nordenstam, T.: Humanvetenskapernas genes och struktur. Nordiska sommaruniversitetets stencilserie, häfte nr 6, 1974.
- Windelband, W.: *Geschichte und Naturwissenschaft* (1894). Omtryckt i *Präludien, Aufsätze und Reden zur Einleitung in die Philosophie*, 3. Aufl. Tübingen: J.C.B. Mohr, 1907, 354-379.
- Zöckler, C.: *Dilthey und die Hermeneutik. Diltheys Begründung der Hermeneutik und die Geschichte ihrer Rezeption*. Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1975.